

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 30, 2012.

ЧЕРНОГОРСКАЈА АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССВ
ГЛАСНИК ОТДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 30, 2012.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE SECTION OF ARTS, 30, 2012.

UDK 811.163.4(091)
UDK 930.25(497.15)''1189''

Божо ЂОРИЋ*

НАПОМЕНЕ О ПОВЕЉИ БАНА КУЛИНА**

Апстракт: Повеља бана Кулина због своје старине, садржаја, двојезичке и двографијске структуре има огроман културно-историјски и научни значај. Настана је 1189. године, има форму и садржај оновременог пословно-правног документа, написана је на латинском језику, а онда, на истом листу пергаментa, у наставку, преведена на српски, први дио писан је, разумије се, латиницом, а други – ћирилицом. Овај писани документ, у цјелини гледано, изазива интерес истраживача различитог научног усмјерења, прије свега оних који се баве палеографијом, дипломатиком, историјом, правом и филологијом. За филологе слависте, а прије свега србисте, од непроцењиве важности је управо други, ћирилски дио споменика. Отуда се често израз *Повеља бана Кулина* и користи у суженом значењу – као идентификатор текста на српском језику. У овом чланку предмет анализе сужен је на одређене лингвистичке појаве, конкретније – на *графемiku*, *фонемiku* и *морфемiku* управо српског (ћирилског) дијела.

Кључне ријечи: оригинал, старији препис, млађи препис, српски, графемика, фонемика морфемика

1. Научна јавност се са *Повељом* упознала у првој половини 19. вијека, преко њене штампане верзије. У другој половини истог вијека откриће се да *Повеља бана Кулина* има још два егземплара, односно *два преписа*, старији и млађи (претпоставља се да су преписи настали крајем 12. и почетком 13. вијека). Оригинални примјерак чува се у Санкт Петербургу, а преписи у Дубровнику. Због свог на-

* Филолошки факултет у Београду

** Извод из књиге: Божо Ђорић, *Повеља бана Кулина (графемика, фонемика, морфемика)*, Београд 2011.

учног и културолошког значаја *Повеља* је често штампана у разним врстама публикација.

1.1. Најчешће је публикован оригинални (санктпетербуршки) примјерак (*О*). Први издавачи публикују комплетну *Повељу*, и латински и српски дио, али не у складу са редосљедом какав је у предлошку, већ обратно (прво српски, па онда латински дио). Касније ће се у издањима поштовати оригинални редосљед ових дјелова. Међутим, *Повеља* ће се најчешће издавати некомплетно, без првог дијела, из разумљивих разлога: за србистику предност има ћирилски дио.

Међу издањима, и поред тога што полазе од истог предлошка, постоје веће или мање варијације.

Приређивачи, начелно, одступају од континуалног начина писања и штампају текст *Повеље* по принципу *ријеч по ријеч*.

Већина издавача користи старије ћирилске фонтове, као еквиваленте словном систему рукописне ћирилице. Покаткад, међутим, издавачи одступају од досљедног опонашања графијских прилика у предлошку, посебно у издањима школске намјене, кад се користи савремена ћирилица. Има примјера кад се из техничких разлога понеко слово замијене и другим: лигатуру *ѡ* замјењују диграмом *оу* или савременим *у*, а *ѡ* замјењују са *о*.

Основна интерпункција оригинала јесте двотачка, што једни издавачи респектују и у својим издањима. Било зато што двотачка у оригиналу није увијек сасвим читко написана, било због непажње, двотачке у издањима нема увијек на одговарајућем мјесту или се умјесто ње користи неки други интерпункцијски знак: апостроф, тачка, запета, тачка и запета. Има издавача који осавременењују интерпункцију, користећи савремене принципе распореда знакова.

Ако се оставе по страни два најстарија издања (из 1839. и 1840. године), питање састављеног и растављеног писања своди се, начелно, на свега неколика случаја. Варијације се јављају, прије свега, у писању прилошких формација са предлозима *до* и *од* у првом дијелу. У једних издавача налазимо написано *доколѣ*, *докола*, *доколѣ*, *ѡѣселѣ* (*одѣселѣ*), а код других *до кола*, *до колѣ*, *ѡѣ селѣ* (*одѣ селѣ*). Има и оних који једну конструкцију пишу заједно (*доколѣ*), а другу одвојено (*ѡѣ селѣ*). Рјечцу *не* сви пишу одвојено од глагола (само у једном случају налазимо написано *неѡудѣ*). Сложени бројеви пишу се заједно, осим у једном издању (гдје је *ѡсмѣ десѣтъ*). Само један издавач је написано скупа *довѣка*.

Велика слова пишу се само у издањима посебне намјене, односно у популарнијим издањима, са мање или више досљедности.

Титле неки стављају само у скраћеницама (уколико их не разрјешавају), а неки и у примјерима нормално написаних ријечи.

Једни издавачи не поштују принцип *ред за ред* па онда број редова зависи од формата књиге. Пажљивији издавачи, међутим, завршавају редове као у оригиналу и тако добијају двадесет редова.

Неједнак је и однос и према скраћеницама – једни издавачи их задржавају, пишући титле различитог облика, а други их разрјешавају, уносећи испуштена слова. Неки, у овом другом поступку, укључена слова стављају међу обле заграде.

Различит је поступак и кад су натписана слова у питању: у једним издањима слова су спуштена у ред, а у другима су задржана, технички мање или више успјешно. Има издавача који спуштају натписана слова у ред, али не у предлогу ѿъ.

Већина издавача поштује компактну текстуалну визуру оригинала, а мањи број одступа од тога увлачећи на појединим мјестима текст и правећи, по одређеним критеријумима, неку врсту параграфа (једном чак и нумерисаних).

С обзиром на полазну базу, издања се могу подијелити на она која су приређена према: а) препису оригинала; б) оригиналу; в) оригиналу и фотографији; г) неком старијем издању; д) различитим базама (хибридна издања).

1.2. *Старији препис (С)* карактеристичан по размаку од десет редова између латинског и српског текста, није публикован све до 2009. године.

1.3. *Млађи препис (М)* се у јавности појавио 1858. године, у једном великом зборнику старих српских докумената. У издање је уведена савремена интерпункција, разријешене су скраћенице, спуштена су надредна слова у ред, користи се велико слово у писању антропонима. Ово издање појавило се касније у разним публикацијама, каткад вјерно, каткад уз ситније корекције и понеку грешку.

2. *Повеља* пружа солидну грађу за истраживања *графемике, фонемике и морфемике*.

2.1. Текст садржи 30 графема (старији препис има једну мање). Као и у другим старим ћирилским споменицима, и у *Повељи* графичко-ортографски систем одступа у разним правцима од идеалног односа изговореног и написаног, тј. од принципа *једна фонема =*

једна графема. Типологија тих одступања може се сажети у неколико констатација: један знак означава више од једног гласа у тексту, један глас означава се са више од једног знака у тексту, један знак означава више од једног гласа у гласовном систему, један глас се означава са више од једног знака у графијском систему, један знак нема гласовне вриједности. Ријечи су и у оно вријеме скраћиване, али се тај поступак сигнализирао посебним надредним знаком изнад мјеста скраћивања. Тај се знак, међутим, сретао и изнад ријечи које уопште нијесу биле скраћене, што је био манир старих писара. Ради штедње на простору и материјалу у појединим ријечима натписивана су слова, консонатска и вокалска, каткад и слогови, па и цијела ријеч (у старијем препису). Из сличних разлога коришћене су, још из времена старословенске ћирилице, и тзв. лигатуре, слова скована од елемената двају слова, што показују и примјери из *Повеље*: $\psi = \text{ш} + \text{т}$, $\chi = \text{о} + \text{ѡ}$, $\text{ю} = \text{и} + \text{о}$. У преписима се среће и лигатура $\text{тн} = \text{т} + \text{н}$, настала слободним комбиновањем вокалских и консонантских слова.

2.2. Вокалски систем садржан у *Повељи* у највећој мјери одсликава стање у српском језику краја 12. вијека, а формиран је драстичним упрошћавањем наслеђеног (прасловенског) инвентара јединица. *Повеља* свједочи, прије свега, о „класичним” вокалима: *и* (висок, затворен, предњег реда), *е* (средњи по висини и отворености, предњег реда), *у* (висок, затворен, непредњи, лабијализован), *о* (средњи по висини и отворености, непредњи, лабијализован) и *а* (низак, отворен, непредњи). *ѣ* (). Поред њих у *Повељи* су потврђене и неке друге вокалске фонеме: *ѣ* (вокал предњег реда, отворенији од *и*, затворенији од *е*, нека врста дифтонгоида) и *ь* (полугласник, настао једначењем двају полугласника у доисторијском периоду). Постоје реалне претпоставке да је инвентар вокалских фонема био богатији и за *ы* (високи нелабијализовани вокал средњег реда), ако не у свим, а оно у позицији иза лабијала. Једини потврђени сонант у самогласничкој функцији је *р* (графематски *рь*).

2.3. *Повеља* садржи готово све јединице *консонантског система* познате савременом српском језику, са изузетском *и* и *ф* (које ће свој фонолошки идентитет добити касније). Претпостављамо да је опозиција *палаталност: непалаталност* била сведена на мању мјеру, односно да је велик број палаталних консонаната још у доисторијском периоду очврснуо: палаталност су посједовали крајем 12. вијека (као и данас) само *ћ*, *ђ*, *љ*, *њ* и *ј*.

2.4. У релативно кратком тексту не може се очекивати комплетан облички састав појединих, а поготово не свих категорија промјенљивих ријечи. Па ипак, материјал из *Повеље* омогућава праћење историјског развоја главнине морфолошких категорија.

2.4.1. Потврђене су именице сва три рода, али не у свим падежима једнине и множине.

2.4.1.1. Међу именицама мушког рода у номинативу једнине поред оних са уобичајеним наставком *-ø*, нашла се и једна са настаком *-e* (Радоје). У генитиву једнине потврђен је наставак *-a* и код именице некадашњих *-й-* основа *сина*. Вокатив је сачувао наставачко двојство (*кнеже* и *Крвашу*), што прати српски језик до данас. Номинатив множине има само једну потврду (*Дубровчане*), а она свједочи о старом наставку именица овог типа. И генитив множине има само један примјер (*чъстников*), необичан по компоненти *-ов-* преузетој аналошки од именица на *-й-* (процес познат и у стсл.). У дативу (*грађам*, *Дубровчам*) и инструменталу множине (*Дубровчами*) посвједочене су врло архаичне форме промјене именица на консонант.

2.4.1.2. О номинативу једнине именица средњег рода свједоче *усеченије* и *евангелије*, које имају црквенословенски фонетски лик финалног дијела. Генитив једнине потврђен је црквенословенском именицом *рождство*: у сваком примјерку *Повеље* има различит фонетски лик: *рожьства*, *рошьства*, *рождства*. Датив једнине има само једну потврду, са очекиваним наставком *-у* (*владанију*). Акузатив начелно није потврђен. Међутим, познати синкретизам код именица средњег рода ($H=A=B$) може каткада изазвати недоумице у погледу одлучивања о ком падежу се ради. За примјер *усеченије* (ꙋсѣчѣнѣ) казали смо да је номинатив, али би он могао у друкчијој интерпретацији бити **акузатив** једнине, тј. ако се узме да је у датумској формацији у којој је посматрани облик употријебљен елидиран предлог *на* (* на ꙋсѣчѣнѣ). Инструментал једнине долази у *Повељи* са аломорфним наставком *-ем* (*срцем*), који се до данас очувао. Генитив множине потврђен је, по свему судећи, примјером *лѣт* (лѣтъ), са очекиваним наставком *-ø* (млађи наставак *-ā* јавиће се који вијек касније).

2.4.1.3. Именице женског рода имају потврде само за једнину. У номинативу су потврђене именице обију врста: *тисућа*, са аналошким наставком *-a* и *помоћ*, са очекиваним наставком *-ø*. Генитивне форме *силе* и *главе* добијене су аналошки, према мекој варијанти, као дио процеса упрошћавања деклинационих типова. Облик *зле-*

ди има очекивани генитивни наставак именица некадашњих основа на *ї. Акузативи *вѣру*, *књигу* су очекиване форме именица овог типа настале у резултату одговарајуће фонетске промјене (деназализације). За инструментал једине посвједочена су три примјера и то са наставком *-ов*: *вѣров*, *вољов* и *повељов*. Наставак је добијен одговарајућим гласовним процесима.

2.4.2. *Повеља* садржи примјере свих врста замјеничких ријечи.

2.4.2.1. *Лична замјеница* првог лица у *номинативу* једине има облик *ја* (фонематски *ѣ*), што је најстарија потврда за такав фонетски лик у српском језику. Потврђен је и њен генитивни облик *м* (*е*) *не* и дативска енклитика *ми* (*ѣн*). Дативски облици личне замјенице 2. лица *тебѣ* и повратне замјенице *себѣ* свјedoци су старог наставка *-ѣ*. Множински датив личне замјенице 2. лице *вамѣ* је стари наглашени облик који је функционисао и функционише и као енклитика: облик *вама* за овај падеж множине јавиће се касније (од 15. вијека), а првобитни облик остаће у функцији енклитике. Дативска множинска енклитика личне замјенице 3. лица *јим* (графематски *ѣмѣ*) јавља се у *Повељи* два пута и потврђује да је енклитички систем био формиран у доисторијском периоду. Примјер *вами* потврда је првобитног облика инструментала множине личне замјенице другог лица. (Савремено *вам/а/* јавиће се који вијек касније.) Акузативна форма *је* (графематски *ѣ*) претходила је млађој форми *их* (пристиглој аналошки из генитива).

2.4.2.2. *Повеља* садржи примјере обију *именичких замјеница* – за живо *ко* и неживо *што*. Прва се јавља три пута и то у графематским ликовима *кто* и *къто*, што су српске графичке варијанте полазног номинатива **къто*. Ни замјеница *што* нема уједначен лик у сва три примјерка: *ѡ* и; *ѡто* (овај други лик је вјероватно резултат угледања на црквенословенски језик).

2.4.2.3. Потврђене су и неколике *придјевске замјенице*. Облик *всѣга* показује да је формирање генитивног наставка *-ѣга* под утицајем именица ствар доисторијског периода. Иста замјеница има у дативу множине *всѣмѣ*, што је стари облик (форма на *-ма* стићи ће касније). У *старијем препису* изузетно налазимо и потврду за инструментал множине ове замјенице *всѣмѣн* (стари облик). Потврђен је у *Повељи* датив једине присвојне заменице *мој* у лику *мојему* (*моѣмѣ*), што се поклапа са полазним обликом, али *старији препис* има на истом мјесту *мому* (*моѣмѣ*), што је контраховани облик, настао као посљедица испадања интервокалног *-j-* и вокалске асимилаци-

је (*мојему* > *моему* > *моому* > *мому*), што говори о великој старини контрахованих форми, с једне, и о постојању дублета типа контарховане: неконтархована форма још у доисторијском периоду. Замјеница *свој* потврђена је у облику инструментала једнине, и то у лику *својев* (графематски *своѣвъ*), што је резултат очекиваног гласовног процеса, а у преписима је посвједочена секундарна, аналошка форма *своновъ*, што је млађа фаза развоја. Примјер *всакоје* (графематски *вѣсакое*) је у генитиву једнине, а сам наставак је резултат регуларне гласовне промјене (деназализације). У *Повељи* су регистровани облици показне замјенице *с*, *се*, *си* и то проширени облик номинатива једнине средњег рода *сије* (снѣ) и акузатив једнине женског рода *сију* (сню): ова је замјеница била очито фреквентна у српском језику, али ће временом бити истиснута другом показном замјеницом – *овај*, *ова*, *ово*. Релативна замјеница *који*, *која*, *које* има потврду за номинатив множине мушког рода у комбинацији са партикулом *-ре*: *кире* (кнрѣ). То је старији, непроширени облик (без убаченог аналошког *-ој-*).

2.4.3. Међу облицима придјевских ријечи пажњу заслужује прије свега облик *генитива* једнине одређеног вида посвједочен у *млађем препису* – *светога*, добијен у српском језику одређеним аналошким процесима. То што друга два примјерка имају старији облик *светаго* тумачимо утицајем црквенословенске традиције у религијском контексту. Да је то управо тако, показују придјевски и замјенички облици изван црквене формуле: *злога*, *всѣга*. Примјери *правы* и *правъ* свједоци су морфолошке дистинкције између одређеног и неодређеног придјевског вида у номинативу једнине мушког рода. Инструменталске форме *правоъ* и *баноъ* (као и *своѣвъ*) имају наставке еквивалентне оним код именица.

2.4.4. Бројеви се јављају у датумском дијелу *Повеље*, и основни и редни бројеви. Први су непромјенљиви: *девет*, *двадесети*, *осмдесет*. Сложену форму имају *осмдесет* (графематски *осмѣдѣсетъ*) и *двадесети* (графематски *дѣвѣдѣсѣти*) од чега је редукцијом наставачке морфеме *-и* створен млађи облик *двадесет*. Редни број *девети* (графематски *дѣвѣти*, у преписима *дѣвѣти*) је у акузативу једнине, а наставачка морфема добијена је сажимањем вокала. Број *сто* (съто) се овдје налази у номинативу једнине, као и именица *тисућа* (тисѣка) иза које долази у датирању.

2.4.5. У *Повељи* је потврђено неколико глаголских облика. Сви примјери инфинитива имају наставак *-ти*: *бити*, *држати*, *крѣвати*,

дати. Нијесу потврђени облици свих лица једнине и множине **презента**. Облик *присезају* (графематски *присезаю*) свједочи о старом наставку -у у првом лицу једнине тзв. тематских глагола, а *сѣм* (сѣмь) има наставак -м тзв. атематских глагола. Овај други облик указује на то да су се енклитичке формације атематског глагола **jesъ* развиле још у доисторијском периоду. Примјери *ходе, хоће, мине, буде, буду* (*ходѣ, хоѣ, минѣ, бѣдѣ, бѣдѣ*) говоре о специфичном морфолошком развоју презента у српском језику: од двије серије прасловенских облика за треће лице српски је усвојио оне без финалног *-*тъ*. Облик *да* (да) формиран је аналошки, према првом лицу (схваћено је да је основа презента *да-*), чиме је омогућено уклапање у парадигму глагола типа *знати* (*зна-ш, зна-ѿ* итд.). Императив помаган не омогућава прецизно одређивање наставачке морфеме: читање би могло бити двојако – као *помагају* (старији) и *помагај* (млађи облик). Облик *пнсахъ* може се протумачити и као прво лице аориста и као прво лице имперфекта. Недоумица око облика долази отуда што је у одређеној групацији глагола (којој је припадао и глагол *писати*) гласовним процесима у имперфекту настала хомонимија између ова два претеритална облика (разлика се очувала на прозодијском плану, исп. савремено *писах* (аорист) и *писахъ* (имперфекат)). Потврђена су у *Повељи* и два **глаголска прилога**. Облик *трѣјуѣ* (трѣгѣюѣ) показује да су некадашњи партиципи врло рано почели прелазити у српским дијалектима у глаголске прилоге (изгубивши деклинабилност). Судајући по потврди за глаголски прилог, сам глагол је настао у доисторијском периоду, а овај глаголски прилог је најстарија потврда за један од његових облика. *И може* (*моге*) је глаголски прилог партиципског поријекла, али је његов завршетак -*е* добијен аналошки, према другим парадигмама.

2.4.6. *Повеља* садржи и неколико прилошких ријечи и прилошких конструкција. Потврде скрећу пажњу на податак да се неки прилози обично завршавају партикулом -*ре*: *какоре* и *коликоре*. Посебно су занимљиве прилошке конструкције састављене од предлога и какве рјечце као што су *одселѣ, докола, доколѣ* (*шдѣселѣ, докола, доколѣ*). Ријеч *развѣ* у споменицима долази и као прилог и као предлог, а у *Повељи* се налази у склопу везничке конструкције (*развѣ џо*).

2.4.7. Поред сегмената *селѣ, колѣ* или *кола*, који су својеврсне рјечце, а долазе у саставу прилошких конструкција, *Повеља* располаже језичким елементима које није једноставно категоријално разврстати. Међу њима се посебно истичне *годѣ* – елемент који не долази

самостално, већ у вези са замјеницом и рјечцом: годѣ си кто. Касније ће ова компонента доиста постати *рјечца* и очувати се као други дио замјеничких, прилошких и везничких ријечи у српском језику, а у неким случајевима попримиће и карактер творбеног форманта. У наведеној трочланој формацији налази се и компонента си коју истраживачи третирају као замјеничку енклитику (дативску), а у ствари је, како су наша истраживања показала, ријеч о *рјечци*. У *Повељи* се по једном јављају рјечце *да* и *не*, скупно – у оквиру оптаивне конструкције. Ријеч *и* је и рјечца, и везник.

2.4.8. *Повеља* располаже и са неколико **предлога**: *одъ*, *ѡ*, *до*, *вѣзь* (са генитивом), *по* (са дативом), *ѡ* (са акузативом и локативом), *съ* (са инструменталом). Предлог *одъ* води заправо поријекло од старије форме *отъ*: још у доисторијско вријеме финално -т биће замијењено гласом *д*, аналошки, према предлозима који су у финалном дијелу имали овај звучни еквивалент (*над*, *под*, *пред* и сл.), чему је, свакако, допринијела изговорна форма у позицији испред ријечи која је почињала звучним сугласником (где $t > д$). Предлог *ѡ* (са акузативом и локативом) води поријекло од старијег предлога *въ* који је фонетским путем измијењен и тако постао хомонимичан са старим предлогом *ѡ* (који долази уз генитив).

ЛИТЕРАТУРА

Александар Белић, *Историја српског језика* (Фонетика / Речи са деklinацијом / Речи са конјугацијом), Изабрана дела Александра Белића, Четврти том, Београд, 1999: Завод за уџбенике и наставна средства.

Josip Vrana, „Da li je sačuvan original isprave Kulina bana”, *Radovi staroslavenskog instituta*, knj. 2, Zagreb, 1955, 5–57.

Славко Вукомановић, „Лексика и граматичка значења у Повељи Кулина бана”, у: *Осамсто година Повеље босанског бана Кулина 1189–1989*, Сарајево, 1989, 97–22: АНУБиХ.

В. С. Ефимова, *Старославянская словообразовательная морфемика*, Москва, 2006: Институт славяноведения РАН.

Павле Ивић/Вера Јерковић, *Правопис српскохрватских ћирилских повеља и писама XII и XIII века*, Нови Сад, 1981: Филозофски факултет.

Г. А. Ильинский „Грамота бана Кулина, опыт критического изданія текста съ комментаріями Г. А. Ильинскаго, съ приложеніемъ фототипическаго снимка”, *Памятники древней письменности и искусства CLXIV*, Санкт Петербург, 1906, 3–35.

Вера Јерковић, „Палеографске одлике Повеље Кулина бана”, у: *Осамсто година Повеље босанског бана Кулина*, Сарајево, 1989: АНУБиХ, 105–121.

Александар Младеновић, „Претпоставка о једној гласовној особини у Повељи бана Кулина, у: *Осамсто година Повеље босанског бана Кулина 1189–1989*, Сарајево, 1989: АНУБиХ, 99–103.

Асим Пецо, „Повеља Кулина бана у свјетлости штокавских говора XII и XIII вијека”, у: *Осамсто година Повеље босанског бана Кулина 1189–1989*, Сарајево, 1989: АНУБиХ, 61–76.

Старобългарски речник, Том I, а-н, Том II, о-џ, Софија, 1999–2009: БАН.

Божо Ћорић, *Лингвомаргиналије*, Београд, 2009: Друштво за српски језик и књижевност.

Стојановић Љубомир, *Старе српске повеље и писма*, књ. I (Дубровник и суседи), Први део, Београд – Ср. Карловци, 1929: СКА.

Božo ĆORIĆ

REMARKS ON THE CHARTER OF BAN KULIN

Summary

The Charter of Governor Kulin (“*Povelja bana Kulina*”), due to its antiquity, contents, to its bilingual and bi-graphical structure has the enormous cultural, historic and scholarly importance. Originated in 1189, it has the form and contents of a business and juridical document of the given time; it was written in Latin and then, on the same sheet of parchment, translated to Serbian, with its first part, naturally, in Latin alphabet and its second part in – Cyrillic. The second part of the document, Cyrillic one, is the most important for the philologists in Slavic studies and, particularly, for those of them who work in the field of Serbian studies. In this paper, the subject of analysis is reduced to a number of linguistic phenomena, precisely – to graphemics, phonemics and morphemics of the Serbian (Cyrillic) part.